

Η

Εισαγωγή

ανάπτυξη του Μακεδονικού Μετώπου το φθινόπωρο του 1915 έφερε στη Θεσσαλονίκη και στη γύρω περιοχή εκατοντάδες χιλιάδες στρατιώτες των συμμαχικών δυνάμεων της Entente.¹ Παράλληλα με αυτούς έφτασαν και εθελοντές, δημοσιογράφοι, κατάσκοποι, αιχμάλωτοι, οι οποίοι προστέθηκαν στους χιλιάδες πρόσφυγες από την Οθωμανική Αυτοκρατορία και τη Βουλγαρία. Οι στρατιώτες που συμμετείχαν στα εκστρατευτικά σώματα και των δύο πλευρών προέρχονταν από ένα μεγάλο εύρος κοινωνικών και επαγγελματικών ομάδων. Μεταξύ τους υπήρχαν, βέβαια, αρχαιολόγοι και ιστορικοί.

Μία διάσταση των σκέψεων και της ζωής όλων αυτών των ανθρώπων, ανεξάρτητα από το επαγγελματικό και το μορφωτικό τους υπόβαθρο, που θα άξιζε να διερευνηθεί, αφορά το ενδιαφέρον τους για την ιστορία του τόπου όπου καλούνταν να πολεμήσουν. Σε απομνημονεύματα στρατιωτικών [1, 2], αλλά και σε ανταποκρίσεις δημοσιογράφων σε εφημερίδες της πατρίδας τους,² εντοπίζουμε ανάμεσα στις περιγραφές του τόπου αναφορές στις προϊστορικές τούμπες (γνλόφους) και στα ρωμαϊκά και βυζαντινά μνημεία, νεκροταφεία και άλλα κατάλοιπα που ήταν ορατά κατά μήκος της πορείας τους προς τα στρατόπεδα όπου θα στρατωνίζονταν ή προς τα πεδία των μαχών.

Χαρακτηριστικό της εντύπωσης που δημιουργούσαν στους μη ειδικούς οι διάσπαρτοι στη γη της Μακεδονίας γνλόφοι είναι το παρακάτω απόσπασμα από άρθρο Αυστραλού πολεμικού ανταποκριτή με τίτλο “Watch the Balkans”:

«Κατά τη διάρκεια των ταξιδιών μου στις πεδιάδες που δόθηκαν στα στρατόπεδα, έχω παρατηρήσει με ιδιαίτερο ενδιαφέρον πολλούς παράξενους μικρούς λόφους, από τους οποίους κάποιοι στέκονται απομονωμένοι, ενώ άλλοι έχουν διαμορφωθεί κατάλληλα για διάφορους στρατιωτικούς σκοπούς. Αυτοί οι γνλόφοι έχουν χαριτωμένα χαρακτηριστεί “σπυριά” και είναι στην πραγματικότητα τύμβοι ή, στην περίπτωση των μεγαλύτερων, κατάλοιπα προϊστορικών χωριών. Πολλά ενδιαφέροντα ευρήματα έχουν εντοπιστεί, όταν χρειάστηκε να ανασκάψουν αυτούς τους γνλόφους, και οι θησαυροί που έβγαιναν από το χώμα έχουν αρχίσει να συγκεντρώνονται προκειμένου να συ-

γκροτήσουν τον πυρήνα ενός νέου μουσείου που προς το παρόν στεγάζεται στο Λευκό Πύργο της Θεσσαλονίκης. Εκεί, επίσης, στέλνονται όλες οι αρχαιότητες που ανακαλύπτονται στα χαρακώματα και ανάμεσα τους ένα ή δύο εξαιρετικά δείγματα αρχαίας ελληνικής τέχνης έχουν ήδη αποκαλυφθεί με αυτό τον τρόπο».

(“Watch the Balkans”, *The Advertiser* [Adelaide], 19/10/1916: 9)³

Στα απομνημονεύματα του Stanley Casson [3], που είχε σπουδάσει κλασική αρχαιολογία στο πανεπιστήμιο της Οξφόρδης και εκτός των στρατιωτικών του καθηκόντων δραστηριοποιήθηκε και αρχαιολογικά κατά τη διάρκεια του πολέμου, διακρίνει κανείς το ιδιαίτερο δέος που αισθάνονταν και όσοι γνώριζαν σε βάθος την ιστορία του τόπου.

«Ίχνη του αρχαίου παρελθόντος είχαν εμφανιστεί καθώς σκάβαμε τα χαρακώματά μας. Ελληνικά αγγεία και ελληνικές επιγραφές έρχονταν στο φως. Τάφοι εντοπιζόνταν κατά λάθος, με έναν ή δύο να περιέχουν όμορφα χάλκινα κράνη του καλύτερου ελληνικού τύπου. Βρισκόμασταν σε μία χώρα όπου είχε κριθεί η μοίρα πολλών εκστρατειών. Άγρια θρακικά στρατεύματα είχαν ξεχυθεί προς τα δυτικά κατά μήκος της ακτής στα χρόνια του πατέρα του Φιλίππου της Μακεδονίας. Ο Αλέξανδρος είχε προχωρήσει μέχρι εκεί που βρίσκεται η Σόφια και μέχρι το Δούναβη μέσω του ίδιου στενού του Ρούπελ που στέκεται επιτιμητικά από πάνω μας».

(Casson, S. 1935, *Steady Drummer*, σ. 142)⁴

Το αρχαιογνωστικό αυτό ενδιαφέρον φαίνεται ότι δεν περιοριζόταν στα υψηλότερα και πιθανόν περισσότερο μορφωμένα στρατιωτικά κλιμάκια, αλλά υπήρχε και μεταξύ των απλών στρατιωτών. Πολλοί έσπευδαν να συνδέσουν συγκεκριμένους τόπους ή ευρήματα με ιστορικές προσωπικότητες για τις οποίες είχαν διδαχθεί στο σχολείο (κυρίως το Μέγα Αλέξανδρο και τον Αριστοτέλη)[2], ενώ άλλοι είχαν έρθει κατάλληλα προετοιμασμένοι προσδοκώντας να εντοπίσουν αρχαιότητες. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα που αναφέρεται στο παρακάτω άρθρο με τίτλο «Απρόσμενος θησαυρός». Σε αυτό το άρθρο διαφαίνεται η πρόνοια ενός στρατιωτικού, πιθανόν βρετανικής καταγωγής, να μεταφέρει μαζί με τα λιγοστά υπάρχοντα που δικαιούταν τον τόμο

“A typical scenery in Macedonia” («Ένα χαρακτηριστικό τοπίο της Μακεδονίας») διαβάζει κανείς στη λεζάντα της φωτογραφίας, όπου διακρίνεται καθαρά ένας γήλοφος στο βάθος. Στην κορυφή του γηλόφου έχουν διανοιχθεί ανασκαφικές τομές. Πρόκειται για την Τούμπα Λεμπέτ (Σταυρούπολης), και οι ανασκαφικές τομές αφορούν τις προπολεμικές έρευνες του Οθωμανού αρχαιολόγου Μακρίδη Μπέη. Επιστολικό δελτάριο. Συλλογή Ι. Μέγα.

για την κλασική αρχαιότητα (με λήμματα για το δίκαιο, θρησκεία, αρχιτεκτονική, καθημερινό βίο κ.ά.) μίας γνωστής εγκυκλοπαιδικής αρχαιογνωστικής σειράς του 19ου αιώνα από τον William Smith, προκειμένου ίσως να είναι σε θέση να κατανοήσει τον υλικό πολιτισμό, τη ζωή και τη σκέψη των αρχαίων κατοίκων του τόπου. Ο συγκεκριμένος τόμος στην τελευταία του έκδοση αριθμούσε περίπου 1.300 σελίδες και ένα εκατομμύριο λήμματα, οπότε και το βάρος του δε θα ήταν αμελητέο. Στο ίδιο άρθρο είναι εμφανής και η αντίθεση που δημιουργούνταν ανάμεσα στην αγριότητα και αποκτήνωση του πολέμου και στην αναζήτηση στιγμών χαλάρωσης και ενασχόλησης των στρατιωτών με ενδιαφέροντα που είχαν σε καιρό ειρήνης και τους έκαναν να ξεφεύγουν, έστω και παροδικά, από τις θηριωδίες.

«Θα ήταν ενδιαφέρον να μάθετε τον τίτλο του πιο απρόσμενου βιβλίου που έχει εντοπιστεί στο μέτωπο. Αυτό που προκάλεσε έκπληξη

In Northern France; and in Southern Macedonia.

AFTER ACTION: ENEMY PRISONERS UNDER SPAHI GUARD: AND A CAPTURED ROAD FORT.

The upper illustration shows a scene which is very frequently to be witnessed along the majority of the lesser highways of Northern France just now — unwounded German prisoners being taken by route march to some more or less distant depot, or internment camp, under armed escort of Spahis—Algerian native light cavalry. The enemy prisoners are being captured in such droves that it is

often more convenient to march off drafts of them on foot in order not to cause undue pressure on the railway system, more than hard-pressed to cope with Allied military requirements. The lower illustration transports us to the Balkan front. It shows part of a captured fort across the Macedonian border, designed to block access along the road past the hill seen in the background.

Άρθρο των *Illustrated War News*, 11 Οκτωβρίου 1916, 40. Στην κάτω εικόνα, ένας από τους πολλούς γηλόφους στη γη της Μακεδονίας που μετατράπηκε σε οχυρό κατά τη διάρκεια του πολέμου. Πιθανόν να πρόκειται για την Τούμπα του Mesdzidli (σημ. Medzhitlija, στα σύνορα Π.Γ.Δ.Μ. και Ελλάδας, περιοχή Μοναστηρίου), η οποία είχε μετατραπεί από τους Βούλγαρους σε *poste de commandement* (Rey 1917) και καταλήφθηκε από γαλλοσερβικά στρατεύματα κατά τη διάρκεια της επίθεσης στο Μοναστήρι. Συλλογή Ι. Μέγα.

στην ορντινάντσα ενός αξιωματικού ήταν ένα αντίγραφο του «Λεξικού ελληνικών και ρωμαϊκών αρχαιοτήτων»⁵ του Smith, που το βρήκε στον κοιτώνα όπου έμεναν οι λοχίες, περίπου δύο μίλια από τη γραμμή του πυρός. Φαίνεται ότι είχε ξεχαστεί εκεί από κάποιον προηγούμενο ένοικο. Παρ' όλα αυτά, βρήκε επιμελή αναγνώστη κάθε βράδυ στο πρόσωπο ενός επιλοχία, ο οποίος ως πολίτης εργαζόταν ως ξυλογλύπτης, και ανακάλυψε σε αυτό τον τόμο ένα θησαυρό από ιδέες στις γλυφές των κλασικών διακοσμητικών στοιχείων».

(“Unexpected Treasure”, *Birchip Advertiser and Watchem Sentinel* [Victoria], 28/8/1918: 4)⁶

Σε αυτό το πλαίσιο της αναζήτησης διεξόδων πρέπει ίσως να τοποθετήσει κανείς και την κατασκευή και πώληση ειδωλίων του τύπου της Ταναγραίας κόρης και άλλων απομιμήσεων αρχαίων αντικειμένων από στρατιώτες κατά τον ελεύθερό τους χρόνο. Φαίνεται, μάλιστα, ότι η ενασχόληση αυτή ήταν αρκετά προσοδοφόρα, ώστε ορισμένοι να στήνουν και πάγκους πώλησης των «αρχαίων» τους εντός των στρατοπέδων, για να καλύψουν τις ανάγκες όσων γυρνώντας στην πατρίδα τους ήθελαν να πάρουν μαζί τους κάποιο “souvenir”.

Το ενδιαφέρον των ξένων για τις αρχαιότητες του τόπου αποτυπώνεται και στα απομνημονεύματα που δημοσίευσαν πολλοί στρατιωτικοί ή οι επίγονοί τους μεταπολεμικά. Ο G. Ward Price [1], επίσημος ανταποκριτής με τις συμμαχικές δυνάμεις, αναφέρει μία επίσκεψή του μαζί με το Γάλλο αρχιστράτηγο Sarrail στον αρχαιολογικό χώρο της Πέλλας, όπου βρισκόταν και η φερόμενη ως «Κρήνη του Αλεξάνδρου» (σήμερα στην Παλιά Πέλλα) και ο έφορος αρχαιοτήτων Μακεδονίας, Γ. Οικονόμος, είχε μόλις ξεκινήσει συστηματικές ανασκαφές [4, 5]. Άλλοι αναφέρουν επισκέψεις στα βυζαντινά και άλλα μνημεία της Θεσσαλονίκης, ενώ στο Ιστορικό Αρχείο της Εφορείας Αρχαιοτήτων Μακεδονίας υπάρχουν και αρκετές αιτήσεις από αρχαιολόγους, αρχιτέκτονες και φωτογράφους, ενσωματωμένους στα συμμαχικά στρατεύματα ή/και πολίτες, που ζητούσαν επισήμως άδεια να εξετάσουν ή/και να φωτογραφήσουν την αρχαιολογική συλλογή και κυρίως τα βυζαντινά μνημεία για τα οποία ήταν περισσότερο γνωστή η Θεσσαλονίκη.⁷ Το ενδιαφέρον, σε ορισμένες περιπτώσεις, ειδικά με ταξύ των Γάλλων στρατιωτών, ήταν τόσο έντονο, ώστε κάποιοι έστελ-

ναν αναφορές ή ανταποκρίσεις σχετικές με ευρήματα ή παρατηρήσεις αρχαιολογικού/εθνογραφικού ή ιστορικού ενδιαφέροντος σε περιοδικά της πατρίδας τους καθ' όλη τη διάρκεια του πολέμου.⁸

Η προσδοκία πληροφοριών ιστορικού και αρχαιολογικού ενδιαφέροντος υπήρχε και στο ύψιστο στρατιωτικό επίπεδο, όπως φαίνεται, και θα αναπτυχθεί παρακάτω, από την πρόβλεψη, τουλάχιστον από τους Γάλλους και τον Αρχιστράτηγο της Στρατιάς της Ανατολής Sarrail, να εντάξει ο τελευταίος αρχαιολόγους στο επιτελείο του πριν ακόμα αναχωρήσει από τη Γαλλία [10].

Στην παρούσα έκδοση παρουσιάζεται το πολύπλευρο και σημαντικό αρχαιολογικό έργο που πραγματοποιήθηκε στα χρόνια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου στην περιοχή του Μακεδονικού Μετώπου, κυρίως μέσα από τη δραστηριότητα ειδικά οργανωμένων μονάδων της συμμαχικής στρατιάς επιφορτισμένων με τη συλλογή, καταγραφή και έκθεση αρχαιοτήτων που εντοπιζόνταν είτε κατά τη διάρκεια των πολεμικών προετοιμασιών είτε με τη διεξαγωγή ειδικών ερευνών (ανασκαφικών, επιφανειακών και τοπογραφικών) στις περιοχές που βρισκόταν υπό τον έλεγχο των δυνάμεων της Entente. Οι έρευνες αυτές αποτέλεσαν την απαρχή της επιστημονικής μελέτης της προϊστορίας της Μακεδονίας, εμπλούτισαν ουσιαστικά τη γνώση των ιστορικών περιόδων και εγκαινίασαν μία ερευνητική παράδοση, την οποία υιοθέτησε η μετέπειτα αρχαιολογική και ιστορική έρευνα με στόχο τη συνολική διερεύνηση και διαχρονική αποτίμηση του τοπίου της ανθρώπινης δραστηριότητας στο παρελθόν.

Το ενδιαφέρον των συμμαχικών δυνάμεων για την ιστορία και τον υλικό πολιτισμό της περιοχής μέσα σε μία τόσο αιματοβαμμένη περίοδο, όπου η ανθρώπινη ζωή φαίνεται να μην είχε καμία αξία, είναι εντυπωσιακό. Την ίδια στιγμή, όμως, η μεταφορά αρχαιοτήτων στα μουσεία των χωρών των συμμαχικών δυνάμεων επέφερε τη διάσπαση αρχαιολογικών συνόλων και τη διακοπή της σχέσης τους με το πολιτισμικό και το φυσικό τους περιβάλλον. Έπρεπε να περάσουν εκατό χρόνια από την κήρυξη του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου, για να ξεκινήσουν οι προσπάθειες να παρουσιαστούν οι αρχαιότητες αυτές στο επιστημονικό και ευρύ κοινό και να συνενωθούν, έστω και προσωρινά, στο πλαίσιο περιοδικών εκθέσεων στα μουσεία της Ελλάδας, της Αγγλίας και της Γαλλίας.

Στρατόπεδο του Zeitenlik (Σταυρούπολη), Δεκέμβριος 1916. Σύγχρονο εργαστήριο παραγωγής και «πωλητήριο» αντιγράφων αρχαίων αντικειμένων. Η παραγωγή και διακίνηση πλαστών αρχαίων αντικειμένων αποτελούσε μία από τις ασχολίες με τις οποίες οι στρατιώτες γέμιζαν τον ελεύθερο χρόνο τους. © Ministère de la Culture - Médiathèque du Patrimoine, Dist. RMN-Grand Palais / Opérateur K.

Η σύσταση αρχαιολογικών αποστολών από τις συμμαχικές δυνάμεις

Το υπόβαθρο

Με την άφιξη των δυνάμεων της Entente στη Θεσσαλονίκη, τον Οκτώβριο του 1915, αναπτύχθηκαν στρατόπεδα γύρω από την πόλη, με έκταση χιλιάδων στρεμμάτων, όπου οι στρατιώτες έσκαβαν χαρακώματα και φράγματα, έστρωναν δρόμους και κατασκεύαζαν έργα υποδομής που απαιτούνταν για την επιβίωση του ραγδαία αυξημένου πληθυσμού της περιοχής και για τις ανάγκες των στρατιωτικών επιχειρήσεων που θα ακολουθούσαν (οδικό δίκτυο, ύδρευση, καλλιέργειες). Σύμφωνα με καταγγελίες⁹ στη νεοσύστατη ακόμα τότε Εφορεία Αρχαιοτήτων Μακεδονίας, κατά τη διάρκεια αυτών των έργων οι στρατιώτες έρχονταν σε επαφή με αρχαιότητες, τις οποίες ανέσκαπταν και συνέλεγαν¹⁰ ή ακόμα χρησιμοποιούσαν ως πρώτη ύλη για την κατασκευή δρόμων.

Χαρακτηριστικά παραδείγματα συνιστούν οι παρακάτω αναφορές στα απομνημονεύματα του Archibald Don, Βρετανού υπολοχαγού του 10ου συντάγματος των Black Watch.

Σε επιστολή προς τον καθ. T. McKenny Hughes γράφει το Φεβρουάριο του 1916:

«Είναι καιρός να σας στείλω τις λεπτομέρειες σχετικά με το καυλιόδοντα (σημείωση: ενός μαμούθ) που ανασκάψαμε εδώ [...]. Το παχύ άκρο του και τμήμα του κοντά στο αιχμηρό άκρο βολής, που ανέσκαψα από τη βαθμίδα σας το στέλνω μέσω μίας βρετανικής εταιρείας στη Θεσσαλονίκη [...].»

(Sayle, C. 1918. *Archibald Don - A Memoir*, σ. 135-136)¹¹

Στο ημερολόγιό του:

«4 Μαρτίου – Μία όμορφη μέρα. Η Άνοιξη έχει αρχίσει και οι δαμασκηνιές ανθίζουν κατά μήκος των χαρακωμάτων. Βρήκαμε αρκετά πύλινα αγαλματίδια και κάποια χάλκινα επιχρυσωμένα, και χάντρες. Ακόμα αρκετά «κότσια» (αστραγάλους), προφανώς ένα σύνολο που

*Στρατιωτικά χαρακώματα που «κόβουν» την Τούμπα της Μπάλτζας (Μελισσοχώρι), κατά τη διάνοιξη των οποίων συχνά εντοπίζονταν αρχαιότητες. (Πηγή: L. Rey, 1916, *Observations sur les sites préhistoriques et protohistoriques de la Macédoine, Bulletin de Correspondance Hellénique* 40, σελ. 264, εικ. 5b.)*

χρησιμοποιούνταν σε κάποια αρχαία εκδοχή αυτού του παιχνιδιού που είναι από τα πιο αρχαία. Το σύνολο βρισκόταν 2½ πόδια κάτω από την επιφάνεια».

(Sayle, C. 1918. *Archibald Don - A Memoir*, σ. 138-139)¹²

Από την άλλη, στον ελεύθερο χρόνο τους οι στρατιωτικοί περιδιάβαιναν την πόλη, επισκέπτονταν τα μνημεία της και, ευκαιρίας δοθείσης, προέβαιναν σε αγορές αρχαιοτήτων, όπως μνημονεύει τουλάχιστον μία καταγγελία που έφτασε στα χέρια του εφόρου Οικονόμου σχετικά με Γάλλους αξιωματικούς που αγόρασαν τέσσερις βυζαντινές εικόνες από πρόσφυγες.¹³

Μία καταγγελία για αρπαγή ενεπίγραφης πλάκας από Γάλλους στρατιώτες από διδασκαλείο θηλέων, η οποία αποδείχθηκε λανθασμένη και δημιούργησε παρεξήγηση με τη γαλλική στρατιωτική ηγεσία, είναι πιθανό, όπως σημειώνει και ο Gardner [11], να αποτέλεσε την αφορμή για την έκδοση λίγες ημέρες μετά (21 Φεβρουαρίου 1916) μίας ιστορικής σημασίας διαταγής από τον Sarrail (“*Note de Service: Découvertes artistiques et archéologiques*”).¹⁴ Σύμφωνα με τη διαταγή αυτή

οποιοδήποτε εύρημα ή αντικείμενο καλλιτεχνικής αξίας πρέπει να συλλέγεται και να παραδίδεται σε αξιωματικό που υποδεικνύεται από το αρχηγείο. Στο αιτιολογικό της διαταγής αναφέρεται ότι η απόφαση αυτή έχει ληφθεί σε συνεννόηση με τα επιτελεία των Βρετανικών Δυνάμεων και των Ελληνικών Αρχών με στόχο στο μέλλον να συνδιαμορφωθεί ένα μουσείο με τα ευρήματα των συμμαχικών δυνάμεων στη Μακεδονία, το οποίο πιθανότατα θα στεγαζόταν στο Λευκό Πύργο. Η μνεία της παρουσίας ενός αξιωματικού με τη συγκεκριμένη αποστολή να διαχειρίζεται αυτά τα ευρήματα συνιστά μία έμμεση αναφορά στη λειτουργία της Service Archéologique de l'Armée d'Orient (Αρχαιολογικής Υπηρεσίας της Στρατιάς της Ανατολής), για τη σύσταση της οποίας δεν υπάρχει άλλη γραπτή μαρτυρία στο ιστορικό αρχείο της Εφορείας Αρχαιοτήτων Μακεδονίας. Η διαταγή αυτή αντικαταστάθηκε στις 26 Απριλίου 1916 από την «Εγκύκλιο για την προστασία και την έρευνα των αρχαιοτήτων» (“Instruction sur la Conservation et la Recherche des Antiquités”) [12, 13].

Όλο αυτό το πλαίσιο δημιούργησε την ανάγκη συγκρότησης μίας ενιαίας πολιτικής σχετικά με τη διαχείριση των αρχαιοτήτων που εντοπιζόνταν κατά τη διάρκεια του πολέμου. Γάλλοι και Άγγλοι, μαζί με αντιπροσώπους των ελληνικών αρχών, συμφώνησαν πολύ σύντομα να συλλέγουν και να αποθηκεύουν σε δικούς τους χώρους όλες τις αρχαιότητες που εντοπιζόνταν, προκειμένου να τις διαφυλάξουν και, με το τέλος του πολέμου, να τις αποδώσουν στο ελληνικό κράτος και στην πόλη της Θεσσαλονίκης, προκειμένου να αποτελέσουν τον πυρήνα ενός αρχαιολογικού μουσείου της πόλης της Θεσσαλονίκης.

Η Γαλλική Στρατιά της Ανατολής (L'Armée d'Orient)

Αν και η διαμόρφωση μίας επίσημης πολιτικής σχετικά με την τύχη των αρχαιοτήτων που εντοπιζόνταν από τις συμμαχικές δυνάμεις ανακοινώθηκε πέντε μήνες μετά την άφιξή τους, ενδιαφέρον σχετικά με τον εντοπισμό τους διαπιστώνεται στο γαλλικό στρατόπεδο ήδη πριν από την άφιξή τους στο Μακεδονικό Μέτωπο. Ο στρατηγός Μ. Sarrail, που επρόκειτο να ηγηθεί της Στρατιάς της Ανατολής, είχε φροντίσει ήδη από το Σεπτέμβριο του 1915 να συγκροτήσει την Αρχαιολογική Υπηρεσία της Στρατιάς της Ανατολής (Service Archéologique de l'Armée

ARMÉE D'ORIENT
Etat-Major
1er Bureau
N° I H

OBJET
Découvertes artistiques et archéologiques.

Il est rigoureusement interdit aux militaires de s'approprier les objets mobiliers ayant un caractère artistique ou archéologique qui pourraient être découverts soit au cours des travaux d'organisation défensive soit dans toute autre circonstance.

Toute découverte de tombeaux et autres édifices ou d'objets mobiliers (sculptures, mosaïques, bronzes, poteries, fragments d'architecture, pierres portant des inscriptions etc.) doit être signalée immédiatement au commandant du cantonnement ou bivouac le plus voisin. Celui-ci :

I.- rend compte par message télégraphique au Général commandant en Chef (Etat-Major, Bureau Politique) qui désigne aussitôt un officier pour se rendre sur les lieux et prendre toutes dispositions et donner toutes instructions nécessaires.

II.- assure la garde des lieux où les objets trouvés, dans les meilleures conditions pour en garantir la conservation.

III.- prend note par écrit de la nature des monuments ou objets ainsi que des emplacements, des circonstances dans lesquelles la découverte a eu lieu, des noms des officiers ou hommes de troupe y ayant participé.

Sur l'avis conforme de l'officier compétent délégué à cet effet par l'Etat-Major, tous les fragments des monuments ou objets transportables sont dirigés sur le Quartier Général à Salonique.

Q. G. A. le 21 Février 1916

NOTE DE SERVICE

Cdt en Chef
Etat Major

Η διαταγή της 21ης Φεβρουαρίου 1916 του στρατηγού Sarrail σύμφωνα με την οποία οποιοδήποτε εύρημα ή αντικείμενο καλλιτεχνικής αξίας εντοπιζόταν πρέπει να συλλέγεται και να παραδίδεται σε αξιωματικό που υποδεικνύεται από το αρχηγείο. Ιστορικό Αρχείο Α.Μ.Θ./Εφ.Α.Πε.Θε. αριθ. εγγρ. 1916-0036/21-2-1916.

d'Orient, SAAO), στα πρότυπα μίας μακράς παράδοσης των γαλλικών εκστρατευτικών σωμάτων να συνοδεύονται και από επιστημονικές αποστολές με στόχο τη μελέτη των αντίστοιχων τόπων και πολιτισμών, όπως συνέβη με την εκστρατεία στην Αίγυπτο (1798-1801), στο Μορέα (1829), και στη Συρία-Λίβανο (1860) [10, 14].

Στελέχωση και οργάνωση

Η ολιγωρία που ίσως παρατηρείται στη δράση της υπηρεσίας κατά τους πρώτους μήνες από τη σύστασή της ίσως οφειλόταν στο γεγονός ότι ο προϊστάμενός της, Ch. Bayet, αρρώστησε βαριά μετά την άφιξή του, και μόλις στις 24 Φεβρουαρίου 1916 (λίγες μέρες μετά την έκδοση της διαταγής σχετικά με την τύχη των εντοπισμένων αρχαιοτήτων) αντικαταστάθηκε από τον G. Mendel [10].

Μέλη της υπηρεσίας ήταν αρχαιολόγοι, σχεδόν όλοι μέλη της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής, με εμπειρία στην αρχαιολογία του ελλαδικού χώρου πριν από τον πόλεμο, όπως οι A. Jardé, F. Courby, J. Hatzfeld. Επιπλέον, συμμετείχαν ο αρχειοθέτης, παλαιογράφος και αρχαιολόγος L. Rey, ο ασσυριολόγος και θεμελιωτής των σουμεριακών σπουδών F. Thureau Danguin, καθώς επίσης και οι αρχιτέκτονες Hébrard, Ferrand και Grand, από τους οποίους ο πρώτος ηγήθηκε της επιτροπής για τον πολεοδομικό επανασχεδιασμό της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά του 1917.

Στόχος της υπηρεσίας δεν ήταν μόνο η περισυλλογή, διάσωση μέσω ανασκαφής και μελέτη των ευρημάτων που τυχαία εντοπιζόνταν κατά τη διάρκεια των οχυρωματικών και άλλων έργων του γαλλικού στρατού. Εξαρχής σχεδιάστηκαν και υλοποιήθηκαν συστηματικού χαρακτήρα αρχαιολογικές έρευνες πάνω σε δύο χρονολογικούς άξονες: ο πρώτος αφορούσε τη μελέτη των προϊστορικών και πρωτοϊστορικών θέσεων από τους Rey και Thureau Danguin, και ο δεύτερος αφορούσε τη μελέτη των βυζαντινών μνημείων της Θεσσαλονίκης και του Αγίου Όρους από τους Hébrard, Ferrand και Grand.

Το έργο της SAAO

Η πρώτη ερευνητική ομάδα με δεσπόζουσα μορφή τον Leon Rey επιδόθηκε κυρίως σε επιφανειακές και τοπογραφικές αρχαιολογικές έρευνες. Μεταξύ Φεβρουαρίου 1916 και Φεβρουαρίου 1919, ο Rey διέτρεξε

Ο στρατηγός Sarrail (αριστερά) και ο Leon Rey (δεξιά) κατά τη διάρκεια της επίσκεψης του Justin Godart (υπουργού Υγείας της Γαλλίας) στην Τούμπα Σέδες (Θέρμη), η οποία βρισκόταν κοντά σε στρατιωτικό νοσοκομείο των Γάλλων. © Ministère de la Culture - Mèdiathèque du Patrimoine, Dist. RMN-Grand Palais / Opérateur T.

την Κεντρική Μακεδονία, τις περιοχές που ελέγχονταν από τις συμμαχικές δυνάμεις, και κατέγραψε με συστηματικότητα 79 θέσεις, από τις οποίες μόλις 29 ήταν ήδη γνωστές στους ερευνητές της περιοχής. Ο Rey υπήρξε ο πρώτος που κατέταξε μορφολογικά τις θέσεις αυτές σε «τούμπες», «τράπεζες» και «τούμπες πάνω σε τράπεζες», τις περιέγραψε για πρώτη φορά με ιδιαίτερη λεπτομέρεια, τις χαρτογράφησε και τις αποτύπωσε σε μεγάλη κλίμακα, ενώ περισυνέλεξε επιφανειακά ευρήματα, τα οποία μελέτησε και παρουσίασε στην εντυπωσιακά έγκαιρη δημοσίευση του έργου της αρχαιολογικής υπηρεσίας [15-21].

Σε όσες θέσεις, όμως, πραγματοποιήθηκαν ανασκαφές, αυτές ήταν μικρής κλίμακας και σωστικού χαρακτήρα και πραγματοποιήθηκαν από αξιωματικούς και στρατιώτες διαφόρων ειδικοτήτων πέραν της αρχαιολογικής. Οι θέσεις που ερευνήθηκαν ήταν κυρίως τούμπες, οι οποίες λόγω της μορφολογίας τους θεωρήθηκαν εξαρχής πρόσφορες για την κατασκευή οχυρωματικών και άλλων στρατιωτικών έργων (πυρροβολείων, παρατηρητηρίων κτλ.) [14]. Ερευνήθηκαν, επίσης, πεδινές θέσεις, συνήθως εντός των ορίων των εγκαταστάσεων στρατωνισμού και νοσοκομείων των γαλλικών δυνάμεων, όπως στο Ζεϊτενλίκ και στο Καραμπουρνάκι. Αυτού του είδους οι τυχαίες και σωστικού χαρακτήρα ανασκαφές εντοπίζονται και στο ιστορικό αρχείο της Εφορείας Αρχαιοτήτων Μακεδονίας υπό τη μορφή αναφοράς/καταγγελίας από μέρους συνήθως των τοπικών αστυνομικών αρχών ή των δασκάλων. Στις περισσότερες περιπτώσεις πραγματοποιούνταν έλεγχος και αναφορά προς το υπουργείο, όπου σημειώνεται η αφορμή με την οποία έγιναν οι αποκαλύψεις (για παράδειγμα, υδρολογικά έργα στην Πέλλα/Γιαννιτσά¹⁵ ή διαμόρφωση δρόμων στο Χορτιάτη¹⁶). Πέραν αυτού, ωστόσο, οι ελληνικές αρχές δεν αναμειγνύονταν περαιτέρω στις έρευνες.

Συστηματικές ανασκαφικές έρευνες πραγματοποιήθηκαν μόνο σε μικρό αριθμό θέσεων. Πρόκειται για ανασκαφές σε τρεις προϊστορικές τούμπες ανατολικά της Θεσσαλονίκης και στην κοιλάδα των Βασιλικών, στις τούμπες Γκόνα (πάνω στο δρόμο για το αεροδρόμιο Μακεδονία, 2/1916-6/1917), Σέδες (σημερινή Θέρμη, 6/1916) και Καπουτζήδων (σημερινή Πυλαία, 11/1917-12/1917), και σε νεκροταφείο της Εποχής του Σιδήρου στη θέση Bohemitsa (σημερινή Αξιούπολη) [21]. Στις ανασκαφές αυτές ο Rey [15] σημειώνει ότι ακολούθηθηκαν οι μεθοδολογικές υποδείξεις του Γενικού Επιτελείου της Στρατιάς της Ανατολής σχετικά με τη διατήρηση και διερεύνηση των αρχαιοτήτων. Σύμφωνα με τις υποδείξεις αυτές, ο πιο αποτελεσματικός τρόπος διερεύνησης αρχαιολογικών θέσεων δεν ήταν η διενέργεια εξαντλητικών ανασκαφών μίας ενιαίας, αλλά αναγκαστικά περιορισμένης, έκτασης, αλλά η διερεύνηση όλων των πιθανών περιοχών αρχαιολογικού ενδιαφέροντος σε μικρή οριζόντια έκταση και σε μεγάλο βάθος, προκειμένου να διαμορφωθεί μία επαρκώς κατανοητή εικόνα της στρωματογραφικής και χρονολογικής ακολουθίας των αρχαιολογικών επικώσεων [15].¹⁷ Για αυτό το σκοπό είχε συνταχθεί, επιπλέον,